

УДК 351:37.046.16

Т. А. Луценко,
здобувач науково-дослідної лабораторії управління у сфері цивільного захисту,
Національний університет цивільного захисту України, м. Харків

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ НАУКИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

T. Lutsenko,
researcher of research laboratory management in Civil Protection at National University of Civil Defence of Ukraine

IMPROVEMENT OF THE STATE MECHANISM FUNDING OF SCIENCE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE

У статті проаналізовано ситуацію, яка склалася в державі у зв'язку з фінансуванням науки ВНЗ. Модернізація системи вищої освіти і підвищення ефективності інтеграційних процесів у науково-освітньому комплексі України вимагають особливої уваги до проблем науки ВНЗ. Сектор науки ВНЗ покликаний забезпечити взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями гнучкого реагування на потреби фінансування за актуальними для країни науковими напрямками, зацікавлювати фахівців і вчених в розвитку своїх наукових знань і здібностей.

The article analyzes the situation in the country in connection with the financing of science high schools. The modernization of higher education and improve the efficiency of integration processes in the scientific and educational complex of Ukraine require special attention to the problems of the science in higher educational establishments of Ukraine. Science Sector of universities aims to provide basic relationship of education with opportunities for flexible response to the need for urgent funding for the country's scientific directions motivate professionals and scientists in the development of their scientific knowledge and skills.

Ключові слова: механізми державного регулювання, державне фінансування, наукові дослідження.
Key words: mechanisms of state regulation, public funding, scientific researches.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з важливих складових економічного розвитку України є наукова сфера. Науковий потенціал країни утворюється за рахунок багатьох складових, серед них однією з найважливіших є наука у вищих навчальних закладах.

У ВНЗ сконцентрована значна частина науково-технічного потенціалу країни і від того, наскільки ефективно він використовується, залежать темпи науково-технічного процесу країни. Важливим є питання участі студентів у наукових дослідженнях, що проводяться на кафедрах, оскільки це

визначає рівень і якість підготовки фахівців для країни.

Слід зазначити науково-виробничу співдружність вищих навчальних закладів з промисловими і комерційними організаціями регіону, а у ряді випадків і країни в цілому. Високий рівень фундаментальних і прикладних досліджень у ВНЗ є основою інноваційної діяльності промислових організацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми державного регулювання наукової й науково-технічної діяльності та механізмів фінансування науки розглянуто в працях науковців і практиків, а саме: А. Абалкіна, О. Амоши, О. Амосова В. Огаренка А. Кобеца, В. Міщенко, О. Ядранської.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розгляд напрямів щодо вдосконалення державного механізму фінансування науки у вищих навчальних закладах України.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Очевидно, що ефективні наукові дослідження, що проводяться у вузах, використовуються ринком, що у свою чергу, значно розширює фінансові можливості навчальних закладів, дозволяє, покращувати оснащення навчально-лабораторної бази, залучати до навчального процесу висококваліфікованих фахівців. Усе це підвищує якість підготовки студентів і веде до підвищення рейтингу ВНЗ. Аналогом такої науково-практичної співдружності в доперобудовний період були госпдоговорні роботи, що проводилися кафедрами для промислових і будівельних організацій, проте слід зазначити, що в цілому у ряді випадків вони не були ефективні, оскільки субсидувалися із спеціальної статті витрат підприємства.

Сьогодні в умовах ринку тільки висока якість науково-дослідницьких робіт (НДР) визначає науково-практичні зв'язки ВНЗ і виробництва. Існує значна кількість методик оцінки НДР ВНЗ. На цю тему написана достатня кількість статей і дисертацій, розроблені моделі і методи оцінки ефективності НДР, проведена їх апробація. Багато вищих навчальних закладів використовують ці методики, і вони досить повно характеризують рівень наукових досліджень. Проте, на наш погляд, для прикладних наукових досліджень головною оцінкою ефективності НДР являється ринкова затребованість цих робіт, і це положення має бути в основі оцінки наукової діяльності ВНЗ [1, с. 56].

Не можна не відмітити, що керівництво МОНУ бачить і розуміє ті проблеми, які сьогодні стоять перед наукою ВНЗ і академічного сектору. Окремі спроби реорганізації і пропозиції зі злиття науково-дослідних шкіл ВНЗ і академічних інститутів доки не знаходять розуміння, особливо з боку останніх. І це пов'язано в першу чергу з великою інерційністю і традиційною роз'єднаністю ще з часів СРСР ВНЗ і академічних організацій.

Вищі навчальні заклади субсидуються вдесьте-ро менше академічного сектору. Проте, як показує статистика, сектор ВНЗ випереджає академічний і по кількості наукових публікацій, і по числу заявок на інноваційні проекти. Усе це свідчить про зростаючу роль науки вищих навчальних закладів і необхідності перегляду державної політики в області сектору ВНЗ.

Держава нині розробляє і впроваджує комплекс заходів, спрямованих на стимулювання активної наукової діяльності у вузах. Ці заходи включають пошук вирішення проблеми кадрів у ВНЗ, роботи в області комерціалізації наукових розробок і розвитку співпраці науки ВНЗ і бізнесу.

Можливою вимогою до вищої школи з реалізації подібних програм являється обов'язкова участь в них студентів, аспірантів і молодих вчених. Сьогодні на порядку денному стоять питання інтеграції науки ВНЗ і бізнесу, створення на базі ВНЗ технопарків, бізнес-інкубаторів.

Останніми роками часткове фінансування фундаментальних і прикладних наук у ВНЗ і академічних інститутах виробляється шляхом роботи над отриманням грантів на конкурсній основі. Такий перехід є аналогом фінансування наукових колективів університетів західних країн, і він виявився досить ефективним. У той же час аналіз показав, що в системі конкурсів проектів склався певний стереотип. Виділяються кошти по грантах на виконавця фактично без урахування масштабності проекту і забезпечення його устаткуванням.

Такий підхід спочатку припускає не підтримку невеликих наукових колективів (5—10 чоловік), а фактично розподіл засобів між великими організаційними структурами.

На наш погляд, така методика розподілу засобів являється неефективною. Набагато результативніший шлях конкурсної підтримки наукових досліджень — це широка диверсифікація грантів як по його раз-міру, так і по адресації. Існуючу грантову систему необхідно розвивати у напрямі створення конкурсів різних типів. Дійсно науковий потенціал ВНЗ неоднаковий [3, с. 175].

Відомі великі університети, в яких історично склалася система наукових інститутів і наукових шкіл. Між тим навіть у невеликих ВНЗ є окремі сильні учені і професори і невеликі дослідницькі групи високого рівня. Очевидно, що колективи таких різних ВНЗ не можуть на рівних виступати в одному конкурсі на гранти. Очевидно також, що пошуковий проект вченого, запропонувавши плідну ідею, якому потрібна тільки зарплата — це одне. Проект з 10 фахівців, що вимагає спеціального устаткування, — інше, а великий проект цілої лабораторії або інституту — це третє. Терміни для подачі і розгляду таких різних заявок мають бути істотно різними, різним має бути і розмір гранту.

У зв'язку з вищесказаним актуальним стає завдання формалізації і дослідження варіантів роз-

поділу фінансових ресурсів між науковими підрозділами ВНЗ.

Необхідно визначити основні завдання і напрями модернізації системи вищої освіти з точки зору проблем розвитку НДР.

Сектор науки ВНЗ повинен забезпечити взаємозв'язок фундаментальної освіти з можливостями гнучкого реагування на потреби в кадрах з актуальних для країни наукових напрямів, наукомістких технологій і виробництві, розвиток інтелектуальних здібностей майбутніх фахівців і учених, відтворення наукових шкіл. До основних напрямів модернізації сектора науки ВНЗ можна віднести:

1. Формування збалансованої структури і механізмів фінансування науки.

2. Розвиток коопераційних зв'язків сектора ВНЗ науки з організаціями академічного сектора і сектора прикладної науки. Модернізація системи підготовки кадрів вищої кваліфікації і системи підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу.

4. Проведення структурних перетворень, спрямованих на підвищення ефективності використання кадрового потенціалу і устаткування.

У результаті модернізації сектор ВНЗ науки має бути трансформований в ефективну складову національної інноваційної системи країни з додатковим ефектом підвищення рівня вищої освіти.

Таким чином, має бути забезпечене ефективніше включення сектора ВНЗ науки в рішення національних завдань, в процес підвищення рівня добробуту громадян, збереження соціальної стабільності; розвиток інститутів громадянського суспільства і забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни.

Щодо роботи на отримання грантів, то набагато результативніший шлях конкурсної підтримки наукових досліджень — широка диверсифікація грантів на фундаментальні дослідження як за розміром гранту, так і по його адресації. Для цього необхідно:

1. Відмовитися від практики розподілу грошей на дослідження заздалегідь фіксованими великими шматками. Потрібна широка диверсифікація грантів у рамках одного заходу.

2. Слід переглянути терміни оголошення конкурсів у бік їх збільшення. Бажано, щоб міністерство в цьому питанні показувало позитивний приклад іншим грантовим фондам.

3. Украй бажано із самого початку мати чітку інформацію про терміни розгляду заявок і терміни оголошення результатів конкурсу. Ця інформація має бути своєчасно доступна усім бажає через систему Інтернет.

4. Інформація про експертів і комісії з відбору має бути прозорою (списки експертів, критерії відбору експертів і формування комісій). Результати експертизи мають бути доступні заявникам проектів.

5. Необхідно передбачити гранти на оновлення приладової бази для наукових досліджень у

ВНЗ. І це потрібно робити, випереджаючи оновлення навчальної бази.

6. Звітність з фундаментальних і прикладних проектів має бути різною. Уніфікація паперів тут недопустима.

7. Необхідно також розширити самостійність керівників грантів при плануванні і розподілі засобів. Дріб'язкова деталізація кошторису витрат при подачі заявок на фінансування абсурдна.

Нині Україна інтегрувала у світову систему господарювання і тому потрібно інші підходи до її функціонування і підвищення конкурентоспроможності на світових глобальних ринках [2, с. 10].

У цих цілей держава в останнє десятиліття активно брала участь в розробці нових фінансових механізмів, як складників господарського механізму, в цілях створення ефективних елементів національної інноваційної системи, сприяючих перетворенню нових, передусім, базисних знань в передові технології, нові продукти і послуги, які повинні знайти свого споживача (покупця) на національних і глобальних ринках.

Слід зазначити, що фінансовий механізм реалізується через совокупність видів і форм організації фінансових стосунків, умов і методів числень, вживаних при формуванні фінансових ресурсів, освіти і використанні фондів цільового призначення, де використовується фінансовий механізм для дії як на економіку в цілому, так і в сфері людської діяльності для проведення єдиної фінансової політики держави.

Нині серед українських експертів існують різні, іноді альтернативні підходи до процесу побудови фінансового механізму фінансування фундаментальної науки в ринковій економіці. Але об'єднає їх одне те, що в основі його формування лежить фінансова політика, що проводиться державою і норми фінансового права, відображені в чинному законодавстві.

У світовій практиці застосовуються два види механізму фінансування фундаментальних наукових досліджень. Такими є лінійна схема фінансування, що реалізується через розподільну функцію фінансів, шляхом базового (інституціонального) фінансування суб'єктів інтелектуальної діяльності, що здійснюють фундаментальні наукові дослідження, з державного бюджету і надання виконавцю науково-дослідних робіт, виконаних за рахунок засобів державного бюджету, привілею — ексклюзивних (виняткових) прав на результати інтелектуальної діяльності, що виникають або через процедуру прямого патентування, або через ліцензування державних патентів, які при їх економічному використанні приносять своєму володареві монопольний дохід, використовуваний в наступному як джерело фінансування фундаментальних досліджень.

У зв'язку з тим, що в країні вирішується основне державне завдання, що полягає в побудові своєї національної інноваційної системи і відмінністю її від лінійної моделі створення НДР, то нові знання

можуть народжуватися на будь-якому етапі інноваційного циклу, аби збільшувався дохід, що отримується від розробки нового товару (технології, послуги), а також у зв'язку з недостатністю бюджетного фінансування, багато українських економістів віддають перевагу другій моделі фінансового механізму, пов'язаного з комерціалізацією науки. Тобто головною науковою метою для ученого стає створення таких ідей, які можна досить вигідно продати і отримати максимальний прибуток. Учений прагне отримати матеріальну вигоду за рахунок реалізації своїх знань, що зрівнює його у фінансових стосунках з іншими економічними суб'єктами.

На нашу думку університетська (ВНЗ) наука недостатньо притягується державними органами України до проведення фундаментальних наукових досліджень. Причиною цього, являється система взаємозв'язку вищої школи і науки, сформована ще в попередні роки, коли університет (ВНЗ) здійснював більше освітню діяльність і готував наукові кадри для роботи в академіях наук країни [1, с. 92].

Слід зазначити, що у світовій практиці усі відкриті фундаментальні наукові дослідження проводяться провідними університетами світового значення.

Щоб розкрити підходи до вдосконалення механізму фінансування фундаментальних наукових досліджень необхідно відмітити, що фінансовий механізм складається з двох частин. Перша частина — сукупність видів і форм організації фінансових стосунків, вживаних при формуванні фінансових ресурсів, утворенні фондів цільового призначення, а друга частина — сукупність видів і форм організації фінансових відносин, вживаних при використанні фондів цільового призначення.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином в нинішніх умовах назріла необхідність розробки і впровадження нових інструментів фінансування наукових досліджень у ВНЗ.

Складність системи, її багатофункціональний, багатоцільовий характер роблять неефективним використання одного або невеликого числа інструментів бюджетного фінансування, обумовлюють необхідність використання різних фінансових інструментів, вживаних в єдиній системі і в оптимальному поєднанні. Використання системи інструментів дозволить підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів, виділених на розвиток освіти.

Необхідність забезпечення якості вищої освіти, інтеграції науки і освіти вимагає коригування принципів фінансування наукових досліджень у вищій школі.

Заходи державної підтримки наукових досліджень у вищій школі (науки ВНЗ) мають бути зосереджені на наступних напрямках:

1. Збільшення абсолютних і відносних об'ємів фінансування науки ВНЗ на основі конкурсного відбору і зовнішньої експертизи. Необхідно передбачити пріоритетне фінансування наукових проектів, направлених на вдосконалення змісту вищої освіти; випереджаючих фінансування досліджень, що проводяться в научно-освітніх центрах, проектів молодих викладачів, вчених і аспірантів.

2. Формування збалансованої структури бюджетних коштів з використанням наступних інструментів:

- введення системи середньо- і довгострокового бюджетного планування наукових досліджень при одночасному посиленні ролі і удосконаленні процедур конкурсного відбору науково-дослідних програм і проектів, що фінансуються за рахунок засобів державного бюджету;

- формування системи фінансування, що складається з двох частин: базовою і проектною, у тому числі у вигляді асигнувань на зміст підвідомчих установ.

3. Фінансування необхідної для розвитку науки ВНЗ інфраструктури із засобів державних і відомчих цільових програм.

Література:

1. Державна політика інтеграції освіти і науки України в системі інноваційної економіки: засади, механізми управління, напрями забезпечення: [монографія] / А.С. Кобець. — Донецьк: ТОВ "Юго-Восток", 2012. — 472 с.

2. Міщенко В. Особливості функціонування вищої школи України в ринкових умовах: вища школа між минулим і майбутнім / В. Міщенко, С. Науменко // Вища школа. — 2001. — № 1. — С. 6—17.

3. Ядранська О.В. Визначення структури та масштабів державного сектору науки / О.В. Ядранська // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2007. — № 1. — С. 173—177.

References:

1. Kobets, A. S. (2012), Dergavna polityka integracij osvity i nauky Ukrainy v systemi innovacijnoj ekonomiky: zasady, mekhanizmu upravlinnya, napryamy zabezpechennya [State policy of integration of Education and Science of Ukraine in the innovation economy: principles, management mechanisms, providing directions], Yugo-Vostok, Donetsk, Ukraine.

2. Mishchenko, V. and Naumenko, S. (2001), "Features of functioning of Higher Education of Ukraine in market conditions: High School between past and future", Vyshcha shkola, vol. 1, pp. 6—17.

3. Yadrans'ka, O. V. (2007), "Determining the structure and scope of public sector science", Dergava ta regiony. Seriya: Dergavne upravlinnya, vol. 1, pp. 173—177.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2015 р.